

ВПЛИВ УЧАСТІ У ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГАХ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ НА ЕКОНОМІКУ ТА СОЦІАЛЬНУ СФЕРУ КРАЇН

Анотація. У сучасних умовах світова торгівля, інвестиції та виробництво тісно взаємопов'язані з глобальними ланцюгами створення вартості, які забезпечують організацію міжнародного виробництва, контрольованого багатонаціональними підприємствами. Дослідження сучасних закономірностей функціонування глобальних ланцюгів створення вартості є вкрай важливим для розуміння причинно-наслідкового зв'язку між особливостями розвитку країн і рівнем їх залучення до міжнародного виробництва для розробки державної політики у відповідних сферах.

Ключові слова: інвестиції, глобалізація, глобальні ланцюги створення вартості, багатонаціональні підприємства, світова торгівля.

Annotation: In today's world, world trade, investment and production are closely interconnected with global value chains that ensure the organization of international production, controlled by multinational enterprises. The study of modern patterns of the functioning of global value creation chains is extremely important for understanding the causal link between the peculiarities of the country's development and the level of their involvement in international production for the development of public policy in the relevant fields.

Key words: investment, globalization, global value chains, multinational enterprises, world trade.

* аспірант кафедри міжнародних фінансів, Інституту міжнародних відносин, Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор Рогач О.І.

***Аннотация.** В современных условиях мировая торговля, инвестиции и производство тесно взаимосвязаны с глобальными цепями создания стоимости, которые обеспечивают организацию международного производства, контролируемого многонациональными предприятиями. Исследования современных закономерностей функционирования глобальных цепей создания стоимости является крайне важным для понимания причинно-следственной связи между особенностями развития стран и уровнем их вовлеченности в международное производство для разработки государственной политики в соответствующих сферах.*

***Ключевые слова:** инвестиции, глобализация, глобальные цепи создания стоимости, многонациональные предприятия, мировая торговля.*

Актуальність теми дослідження. За останні декілька десятиліть у світовій економіці відбулися значні зміни, особливо у сферах міжнародної торгівлі й організації виробництва. Однією з найбільш визначних рис сучасності є глобалізація, яка охоплює всі аспекти розвитку людства – економічні, політичні, соціальні, екологічні тощо, а також поширюється на всі без винятку країни – як розвинені, так і ті, що розвиваються. Прискорення темпів науково-технічного прогресу та технологічних змін, лібералізація торгівлі й інвестицій, зростаюча взаємопов'язаність економік зробили можливим виникнення глобальних ланцюгів створення вартості (ГЛСВ), які на сьогоднішній день відіграють провідну роль у світовій економіці. У сучасних умовах світова торгівля, інвестиції та виробництво тісно взаємопов'язані з глобальними ланцюгами створення вартості, що об'єднують покупців і постачальників з різних країн і забезпечують функціонування фрагментованого виробництва по всьому світу. Ключову роль в організації такого виробництва відіграють багатонаціональні підприємства (БНП), які при розміщенні окремих стадій виробничого процесу у різних країнах отримують переваги за рахунок місцевих відмінностей у собівартості продукції, інфраструктурі, маркетингу, логістиці, торгових та інвестиційних режимах тощо. Приймаючі країни, у свою чергу, також можуть отримувати позитивні ефекти від участі у ГЛСВ, що

полягають, зокрема, у розвитку національної економіки, залученні інвестицій, підвищенні технологічних можливостей і виробничих потужностей, створенні нових робочих місць тощо. У той же час ГЛСВ можуть нести в собі цілу низку ризиків для країн, що беруть у них участь, особливо для країн, що розвиваються. Таким чином, дослідження закономірностей функціонування ГЛСВ на сучасному етапі, як в цілому у світі, так і на рівні окремих країн і галузей, є вкрай важливим для розуміння причинно-наслідкового зв'язку між особливостями розвитку країн та рівнем їх участі у ГЛСВ, а також для розробки державної та міждержавної політики у відповідних сферах.

Аналіз останніх публікацій. Ідею ціннісного, або вартісного, підходу у менеджменті було запроваджено М. Портером у 1985р., який ввів поняття ланцюга створення вартості у контексті дослідження конкурентних переваг [5]. Методологію дослідження конкурентоспроможності на основі глобальних ланцюгів створення вартості вперше запропонував Г. Джереффі у 1994р. [3]. У подальшому цей підхід розвивали та використовували у практичних дослідженнях такі іноземні вчені, як К. де Бекер, Р. Каплінські, Дж. Лі, О.Мемедовіч, К. П'єтробеллі, Т. Стеджен, Дж. Хамфрі та ін. Для вітчизняної літератури проблема вивчення глобальних ланцюгів створення вартості є відносно новою, тому недостатньо розробленою. Серед українських науковців варто виділити роботи І.Й. Гладія, Г.В. Дугінець, І.Я. Зварич, О.І. Рогача та ін. Проте більшість таких досліджень мають прикладний характер та є вузьконаправленими, в них розглядаються лише окремі галузі або країни. Також не існує єдиного теоретичного підходу до вивчення цього питання, оскільки погляди представників різних економічних шкіл часто не співпадають. Тому формування комплексного теоретичного підходу до аналізу глобальних ланцюгів створення вартості та дослідження сучасних тенденцій їх функціонування є актуальним.

Постановка проблеми. Метою даної статті є з'ясування сутності глобальних ланцюгів створення вартості та їх ролі у світовій економіці, аналіз сучасних тенденцій їх функціонування та детермінант розміщення.

Результати дослідження автора. Глобальні ланцюги створення вартості, які об'єднують різні види діяльності у більшості країн світу, водночас є важливим проявом глобалізації та її рушійною силою. ГЛСВ можуть прискорювати темпи зростання ВВП і рівня доходів у країнах, що розвиваються, сприяючи скороченню розриву у рівні розвитку між цими країнами та розвиненими економіками [7, с. 148]. У найбільш узагальненому вигляді переважно у цьому і полягає вплив ГЛСВ на світову економіку.

Якщо розглядати вплив функціонування ГЛСВ на окремі економіки, зокрема країн, що розвиваються, він не є настільки однозначним. Залучення країн і їх компаній до участі у ГЛСВ безпосередньо впливає на створення ними доданої вартості, створення нових робочих місць, а також отримання нових знань і зростання продуктивності праці. ГЛСВ також можуть впливати на соціальну сферу приймаючих країн і їх навколишнє середовище. Не у всіх випадках такий вплив буде позитивним. Провідні компанії ГЛСВ (переважно БНП) намагаються зберігати під своїм контролем види діяльності з високою доданою вартістю (інноваційну діяльність, сучасні технології, брендинг, розробку нових продуктів), у той час як інші фірми (часто контрактні виробники у країнах, що розвиваються), що займаються простішими видами діяльності (наприклад, кінцеве збирання) у рамках ГЛСВ, можуть заробляти набагато менше, мати менше можливостей для зростання та бути більш вразливим до бізнес-циклів [7, с. 148].

ЮНКТАД спільно із G-20 (Велика двадцятка або формальніше — Група Двадцяти Міністрів Фінансів та Керівників Центральних Банків) розробили і протестували цілу низку індикаторів для оцінки впливу приватних інвестицій в рамках ГЛСВ на економіку, соціальну сферу та навколишнє середовище приймаючих країн. Ключовими є 12 груп кількісних та якісних індикаторів, об'єднаних у 3 основні категорії, а саме [4, с. 17]:

1. *Економічні показники, зокрема додана вартість:*

- сукупна додана вартість – валовий випуск (частка ВВП) нових/додаткових видів економічної діяльності, породжених ПП;

- обсяги приросту основного капіталу – прямий внесок ПІІ у ВВП (по суті, обсяги ПІІ);

- створення сукупного та чистого експорту – частка експорту країни, безпосередньо чи опосередковано створена за рахунок ПІІ;

- формальна кількість бізнес-одиниць – кількість підприємств і компаній, що є платниками податків і входять до ГЛСВ; також може застосовуватися показник середнього розміру підприємств;

- сукупні державні доходи від податків – надходження до держбюджету від будь-яких видів податку, сплаченого учасниками ГЛСВ;

2. Створення робочих місць:

- зайнятість – сукупна кількість робочих місць, створених ПІІ, прямо чи опосередковано;

- заробітна плата – сукупний дохід домогосподарств, породжений ПІІ;

- типи робітників в залежності від рівня кваліфікації – кількість створених робочих місць за рівнем необхідних навичок та вмінь;

3. Сталій розвиток:

- індикатори впливу на робочу силу – зайнятість і рівень оплати праці жінок і незахищених верств населення; вдосконалення вмінь робітників, проведення тренінгів; вплив на безпеку здоров'я та охорону праці;

- індикатори впливу на соціальну сферу – кількість родин, які завдяки ПІІ вийшли з-за межі бідності; доступ до базових товарів і послуг, можливість їх придбати;

- індикатори впливу на навколишнє середовище – обсяги викидів вуглецю, продаж квот на ці викиди; споживання енергії та води і їх ефективність; розвиток підприємництва у сфері екології (наприклад, екотуризм, відновлювана енергія тощо)

- індикатори впливу на розвиток – трансфер технологій; можливість перенаселення тощо.

Незважаючи на розробленість цих індикаторів, їх реальний вплив на приймаючі країни оцінити досить складно. Великою мірою це спричинено тим, що ГЛСВ включають велику кількість різноманітних учасників, якими

безпосередньо є провідні компанії, контрактні виробники, постачальники, роздрібні продавці і т.д., а опосередковано – набагато ширше коло суб'єктів економіки. Крім того, ГЛСВ охоплюють велику кількість різних видів економічної діяльності, як на глобальному рівні, так і всередині окремих країн, тому простежити вплив кожної з ланок виробництва продукту на приймаючу країну досить непросто.

Експерти ЮНКТАД у «Доповіді про світові інвестиції» 2013 р. на основі існуючої теоретичної літератури, кейс-стаді інших дослідників та власної бази даних *UNCTAD-Eora GVC Database* здійснили комплексне дослідження впливу ГЛСВ на різні аспекти економіки та соціальної сфери приймаючих країн [7, с. 148-174]. Основні висновки з проведеного аналізу відповідно до сфер впливу є наступними [7, с. 149]:

1. *Створення доданої вартості місцевими підприємствами:*

- Участь у ГЛСВ може сприяти створенню доданої вартості на території приймаючої країни та збільшенню темпів зростання ВВП.

- Часто існує ризик того, що вплив участі країни у ГЛСВ на створення нею доданої вартості буде досить обмеженим через високу частку імпортованих складових у експорті або розташування на її території лише видів діяльності із низькою доданою вартістю порівняно з іншими ланками ГЛСВ.

- БНП і їх дочірні компанії можуть створювати можливості для участі у ГЛСВ місцевих фірм, які генеруватимуть власну частку доданої вартості, через контрактні зв'язки.

- Значна частина доданої вартості ГЛСВ у країнах, що розвиваються, створюється дочірніми компаніями БНП. Це створює загрозу відтоку доданої вартості з країни, наприклад, через маніпулювання трансферними цінами. Також частина прибутків дочірніх компаній репатріюється, що може впливати на платіжний баланс країни, хоча практика свідчить, що такий вплив у більшості випадків є обмеженим.

2. *Створення робочих місць, генерування прибутку, якість зайнятості:*

- Участь у ГЛСВ зазвичай призводить до створення робочих місць і прискорення темпів зростання зайнятості, навіть за умов значної залежності експорту від імпортованих складових. Також ГЛСВ переважно мають позитивний вплив на рівень зайнятості серед жінок, хоча окремі галузі та країни мають свої особливості у даному аспекті.

- Участь у ГЛСВ може спричинити зростання зайнятості як серед висококваліфікованих робітників, так і серед працівників із низькою кваліфікацією; рівень необхідних навичок різниться в залежності від обсягу доданої вартості, що створюється у даному виді діяльності.

- Вимоги щодо зниження собівартості продукції з боку глобальних покупців означають, що робочі місця, створені за рахунок участі у ГЛСВ, можуть бути ненадійними, а умови праці – ризикованими.

- Рівень зайнятості у рамках ГЛСВ може бути нестабільним через коливання у попиті на відповідну продукцію, хоча взаємозв'язки між компаніями у ланцюгу можуть забезпечувати підтримання попиту та зайнятості на належному рівні.

3. Поширення технологій і формування навичок:

- Передача технологій БНП місцевим компаніям у межах ГЛСВ залежить від рівня складності та системності знання, характеру між фірмових зв'язків та форми управління ланцюгом, а також від здатності місцевих компаній «поглинути» ці технології.

- ГЛСВ також можуть виконувати роль бар'єрів на шляху опанування місцевими компаніями нових технологій, створюючи попит на виконання ними завдань, що передбачають застарілі технології і, відповідно, створюють низьку додану вартість.

4. Вплив на соціальну сферу та навколишнє середовище:

- ГЛСВ можуть слугувати механізмом передачі найкращих зразків міжнародної практики щодо розробки соціальних та екологічних стандартів. Але втілення цих стандартів поза мережею дочірніх компаній БНП може викликати труднощі.

- Умови праці на підприємствах ГЛСВ та їх відповідність прийнятим стандартам може викликати занепокоєння, особливо там, де виробництво базується на дешевій робочій силі, а трудове законодавство є слабо розвиненим. Вплив участі у ГЛСВ на умови праці у дочірніх компаніях БНП і їх основних субпідрядниках зазвичай є позитивним.

- Вплив ГЛСВ на навколишнє середовище країн-учасників переважно є позитивним, оскільки провідні компанії галузі прагнуть допомогти своїм постачальникам знизити негативний вплив на екологію.

5. *Економічна модернізація та формування довгострокових виробничих потужностей:*

- ГЛСВ можуть створювати умови для більш довгострокового розвитку місцевих компаній за умови, що вони зможуть підвищити свою продуктивність і перейти до наступної ланки ГЛСВ із вищою доданою вартістю.

- Деякі форми участі у ГЛСВ можуть спричиняти довгострокову залежність від обмеженої технологічної бази БНП для видів діяльності із обмеженою доданою вартістю.

- Здатність місцевих фірм уникнути такої залежності і їх потенціал до економічної модернізації залежить від специфіки ГЛСВ, у якому вони беруть участь, характеру міжфірмових взаємозв'язків, здатності цих компаній до опанування нових технологій тощо.

- На рівні країни успішна економічна модернізація у рамках ГЛСВ призводить не тільки до посилення участі у даному ГЛСВ, але і до створення вищої доданої вартості на території країни, а також зростання технологічного рівня виробництва.

Дослідження існуючого та потенційного рівня участі країни у ГЛСВ, а також їх впливу на економічну, соціальну та екологічну сфери приймаючої країни має важливе значення для розробки відповідними органами державної політики. Так аналіз ситуації у країні за допомогою підходу на основі ГЛСВ є вкрай необхідним у розробці таких напрямків політики [2, с. 37-38]:

1. *Торгова політика.* Оскільки компанії динамічно реорганізують виробництво та переміщують різні види діяльності з однієї країни до іншої,

важливим завданням для регулюючих органів є забезпечення такої торгової політики, яка б найбільш повно відображала зміни у світовій торгівлі. Зважаючи на зростання ролі імпортерів у експорті країн у рамках ГЛСВ, витрати на перетин товарами національних кордонів значно зростають. Тому інструменти торгової політики, такі як імпортерне мито, правила визначення походження, антидемпінгове мито тощо, можуть безпосередньо впливати на зниження конкурентоздатності місцевих галузей. Протекціоністська політика під гаслом «розори свого сусіда» фактично перетворюється на політику «розори самого себе». Краще розуміння місця країни у ГЛСВ дозволить визначити реальні втрати від окремих інструментів торгової політики й оцінити чутливість національної економіки до протекціоністських заходів.

2. Торгівля та зайнятість. Вивчення сучасних ГЛСВ і місця окремих країн у них дозволяє з'ясувати взаємозв'язок між створенням нових робочих місць і міжнародною торгівлею. Хоча раніше вважалося, що зростання імпорту може загрожувати рівню зайнятості всередині країни, реальність є такою, що зазвичай створення нових робочих місць відбувається завдяки експортним галузям, які імпортують іноземні складові. Позиція країни у ГЛСВ (розміщення на його початку або кінцевих стадіях) прямо впливає на кількість та структуру робочих місць у певних галузях.

3. Національна конкурентоздатність і зростання. Через зростаючу взаємозалежність всередині ГЛСВ країни більше не покладаються виключно на вітчизняні ресурси у виробництві товарів і послуг. На сьогоднішній день конкурентоздатність країни відображає не тільки рівень технологій та інші фактори національної економіки, а й технології та фактори країн, з яких походять проміжні товари, що використовуються в експортному виробництві. Аналіз місця країни у ГЛСВ і її відстані до кінцевого споживача дозволяє більш точно визначити детермінанти конкурентоздатності країни в цілому та окремої її галузі.

4. Просування до наступної ланки ГЛСВ та інновації. Місце країни у ГЛСВ безпосередньо впливає на те, яку частку вартості продукту вона

створює. Найбільша частка доданої вартості зазвичай створюється на самому початку (інноваційна діяльність, НДДКР, дизайн тощо) та у кінці (маркетинг, брендинг, логістика тощо) ГЛСВ, у той час як стадії власне виробництва чи збирання отримують лише невелику її частку. Таким чином, дослідження місця країни у ГЛСВ дозволяє з'ясувати потреби та можливості країни для просування до вищих ланок ланцюга задля створення вищої доданої вартості та сприяння економічному зростанню.

5. Глобальні системні ризики. Землетрус і цунамі, які вразили Японію у березні 2011 р., яскраво демонструють потенційні ризики, що існують у ГЛСВ. Дослідження географічних аспектів ГЛСВ показує, наскільки взаємопов'язаними є економіки країн світу та підкреслює можливість передачі макроекономічних шоків через ГЛСВ. Вразливість окремих країн до глобальних шоків безпосередньо визначається їх участю та місцем у ГЛСВ.

Таким чином, країнам необхідно ретельно зіставити всі переваги та недоліки участі у ГЛСВ, а також витрати і позитивні результати активної політики їх заохочення або стратегій розвитку, орієнтованих на них, залежно від конкретної ситуації та забезпеченості країни факторами виробництва. Деякі країни можуть вирішувати не заохочувати участь у ГЛСВ. У інших може не бути такого вибору: у більшості невеликих країн, що розвиваються, з обмеженими ресурсами практично немає альтернатив стратегіям розвитку, які передбачають певний ступінь участі у ГЛСВ. Перед цими країнами стоїть не стільки питання, чи варто брати у них участь, скільки питання про те, як саме це робити. Насправді більшість цих країн тією чи іншою мірою вже підключені до ГЛСВ. Заохочення участі у них передбачає націлювання на конкретні ланки ланцюга, тобто таке заохочення може бути вибіркоким. Крім того, участь у ГЛСВ – це лише один з аспектів загальної стратегії розвитку країни.

Висновки. Участь у ГЛСВ впливає на різні аспекти економіки, соціальної та екологічної сфери приймаючих країн, а саме на: створення доданої вартості місцевими підприємствами; створення робочих місць, генерування прибутку, якість зайнятості; поширення технологій і формування навичок; умови праці та екологічні стандарти; економічну модернізацію та формування довгострокових

виробничих потужностей. Аналіз переваг і недоліків участі країни у ГЛСВ має важливі наслідки для розробки державної політики, зокрема торгової, інноваційної, політики у сфері зайнятості та національної конкурентоздатності тощо.

Список використаних джерел

1. Cattaneo, O., Gereffi, G. and Staritz, C. (2010), Global Value Chains in a Postcrisis World: A Development Perspective, World Bank, Washington, DC.
2. De Backer K. Mapping Global Value Chains [Електронний ресурс] / K. De Backer, S. Miroudot // The OECD Conference Centre Working Papers. – December 2012. – No. 9. – 45 p. – *Режим доступу* : http://www.oecd.org/dac/aft/MappingGlobalValueChains_web_usb.pdf.
3. Gereffi G. The organization of buyer-driven global commodity chains: How US retailers shape overseas production networks / G. Gereffi // Commodity Chains and Global Capitalism. – Westport, CT: Greenwood Press, 1994. – P. 95–122.
4. Indicators for measuring and maximizing economic value added and job creation arising from private sector investment in value chains [Електронний ресурс] / [report to the high-level development working group, G20]. – September 2011. – 48 с. – *Режим доступу*: http://unctad.org/sections/dite_dir/docs/diae_G20_Indicators_Report_en.pdf.
5. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance / M. Porter. – New York : The Free Press, 1985. – 580 p.
6. Sturgeon T. J. Global Value Chains and Economic Globalization: Towards a new measurement framework / T. J. Sturgeon. – Cambridge : Massachusetts Institute of Technology, 2013. – 71 p.
7. World Investment Report 2013. Global Value Chains: Investment and Trade for Development. – Geneva : UNCTAD, 2013. – 264 p.